

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.02.003>
УДК 330.8

ГЖЕГОЖ В. КОЛОДКО, проф., директор,
Центр економічних досліджень трансформації,
інтеграції та глобалізації «TIGER»
при Університеті Козьминського,
вул. Ягеллонська, 59, 03301, Варшава, Польща,
e-mail: kolodko@tiger.edu.pl,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7015-5612>

ЕКОНОМІКА НОВОГО ПРАГМАТИЗМУ: ТОТОЖНІСТЬ, МЕТА, МЕТОДИ

Наголошено, що сучасна економічна думка не повною мірою пропонує те, на що чекають від неї, оскільки вона незадовільно пояснює явища та процеси і не надає ефективних методів боротьби з виниклими проблемами. Доведено, що ключовими елементами зміни економічної парадигми є відхід від диктату максимізації прибутку та кількісного зростання виробництва як мети економіки та її нове формулювання з урахуванням імперативу підпорядкування короткострокових інтересів приватного капіталу довгостроковим суспільним інтересам.

Ключові слова: *Новий прагматизм; глобалізація; економічна парадигма; довгострокові суспільні інтереси.*

Економіка — це наука, призначення якої — допомагати людям жити краще. Це знання управління в усіх його аспектах, а якщо до знання накопичених поколіннями засобів ми зможемо додати ще й нові спостереження явищ і процесів, а також розробити їх новаторські теоретичні пояснення, то це вже буде щось більше ніж знання, це вже буде наука. Але наука залишається наукою доти, доки вона служить істині, зосереджується на об'єктивному аналізі та глибоких узагальненнях, а не тоді, коли буває «брудною» і стає лише інструментом у невпинних політичних та ідеологічних спорах або знаряддям у руках лобістів окремих груп інтересів¹. У цих двох випадках економіч-

¹ Цікаво, що Columbia University Press, американське видавництво моєї книги, опублікованої польською мовою під заголовком «Мандруючий світ» [1], надихаючись назвою першого розділу «Світ, слова та зміст (або як народжуються правда, помилки та брехня в економіці та політиці, і що робити для того, щоб правда перемагала)», назвало її Truth, Errors, and Lies: Economics and Politics in a Volatile World («Правда, помилки та брехня: економіка та політика в мінливому світі») [2].

Ц и т у в а н н я: Колодко Гж.В. Економіка Нового прагматизму: тотожність, мета, методи. Економіка України. 2020. № 2 (699). С. 3—23. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.02.003>. Переклад з польської О. Нікітенка.

ні знання, безперечно, є корисними, проте вони не можуть бути наукою, і діяльності такого типу аж ніяк не можна приписати атрибути краси, які властиві економіці як науці, що сприймає та аналізує людську поведінку — індивідуальну, групову, суспільну, цивілізаційну, а також інтерпретує її в теоретичних межах. Таким чином, про економіку як про науку ми можемо говорити тоді, коли вона створює додаткову цінність у сфері нашого знання про управління.

Отже, справа ускладнюється, оскільки ми маємо не тільки нерозв'язані проблеми, але й сама економіка перебуває на етапі тектонічних змін. На думку багатьох авторів, вона зазнає кризи, а деякі прямо говорять, що це зіпсована наука (*broken science*), і притому вірять — як Аліса в Країні Чудес — у різні речі, що суперечать самі собі [3]. Дійсно, нині економіка опинилася в дуже складному становищі, яке, з одного боку, є результатом дослідження суті питання — стану справ у сучасній економіці, а також її культурного та реального стану в технологічному оточенні, а з іншого — через функцію, яка має забезпечувати збагачення та розвиток знань про управління. Отже, нинішній період є особливим, оскільки ставить нові запитання, на які треба шукати нові відповіді. Це захоплюючий виклик, з яким традиційні течії економічної думки не зможуть впоратися. Дійсність, яка не схожа на попередню, вимагає іншого підходу до неї.

ТОТОЖНІСТЬ ЕКОНОМІКИ

Поряд з постійним переміщенням людей, разом з речами, які люди виробляють, і послугами, які надають, рухається й економічна думка з супутніми питаннями та відповідями. Ми вже певний час (який треба рахувати не роками й політичними виборчими циклами, а десятиріччями і поколіннями) живемо в новому світі, який у широкому розумінні економічної перспективи можна визначити як пост-ВВП дійсність. Цим зумовлюється потреба в розвитку теорії пост-ВВП економіки, на яку мають спиратися пост-ВВП політика управління, а також пост-ВВП стратегія розвитку, спрямовані на розв'язання теперішніх та майбутніх проблем. Пост-ВВП дійсність означає, що багато явищ і процесів управління в широкому сенсі відбуваються поза сферами активності, за якими спостерігає та які пояснює існуюча традиційна економічна думка, яка, умовно кажучи, концентрувалася на вивченні умов та механізмів рівномірного зростання, на мікрорівні з максимізацією прибутку від залученого капіталу та на макрорівні з максимізацією національного доходу, який найчастіше називають валовим внутрішнім продуктом — ВВП.

Економіка сучасності описує та інтерпретує істотно інші економіку та суспільство, ніж А. Сміт у своїй праці «Дослідження про природу та причини багатства народів» (1776). Він міг описувати сферу виробництва крізь призму фабрики шпильок та відносини обміну на підставі контрактів між пекарем та шевцем. Нині це також треба робити, аналізуючи, серед іншого, й глобальні фінансові потоки, а також відносини дистрибуції в мережах онлайн-торгівлі. Звісно, пекарі та шевці досить потрібні, хоча ейфорійним апологетам високих технологій здається, що вже ні, — на їхню думку, вже вистачить смартфона, Spotify та Uber і декількох кліків. У ті часи в Англії

ВВП на душу населення (Сміт ще не оперував цією категорією, то була економіка пре-ВВП) був у 15 разів меншим, ніж сьогодні, тоді як населення вільного економічного світу, яке виробляло в середньому стільки, скільки й англійці, було приблизно в 10 разів меншим за нинішнє. Отже, увесь світ у цілому виробляв усього в 150 разів менше, ніж у XXI ст. Сорок років потому, хоча економіка й набрала певних обертів у результаті промислової революції, яку згодом назвали першою, а чисельність населення Землі перевищила за перший мільярд, Д. Рікардо вивчив міжнародні торговельні відносини і розробив теорію порівняльних витрат, проаналізувавши обмін англійських тканин на португальське вино.

Економіка сьогодення відрізняється також і від економіки, яку описав та інтерпретував К. Маркс у своєму «Капіталі» півтора століття тому, адже з часом виникли більш вишукані способи збагачення одних за рахунок інших, ніж примітивна та бруральна експлуатація робітничого класу буржуазією в XIX ст. Вона також відрізняється від економіки, яку через три покоління створив Дж.М. Кейнс, пояснюючи управління економікою механізмами попиту у сфері макроекономіки. Того, створеного ним прориву в економічній думці, перестало вистачати вже через півстоліття, що зумовлено інтенсифікацією сучасної фази глобалізації або лібералізацією та інтеграцією національних економік, які раніше здебільшого функціонували в ізоляції, а також ринків капіталу, товарів та робочої сили в єдиний об'єднаний світовий ринок. Попередня помилка подання, яку намагався усунути інтервенціонізм Кейнса, полягала в тому, що сума мікроекономічних раціональностей (якщо вони мають місце) не формує макроекономічної раціональності; до того ж, вона ускладнювалася помилкою іншого покоління, яка полягала в тому, що сума макроекономічних раціональностей (якщо вони мають місце) аж ніяк не дає глобальної раціональності [4]².

Не можна переоцінити вагомий внесок А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса та Дж.М. Кейнса, а також багатьох інших великих вчених в економічну науку. Однак безсумнівним є те, що, якби вони перебували в нашій реальності, то формулювали б різні, а інколи й зовсім інші питання і дійшли б зовсім інших висновків, ніж у свій час. Це опосередковано доводять подальші досягнення таких економічних теоретиків, як Ф. Хайєк, Г. Мірдал, С. Кузнець, М. Фрідман, Дж.К. Гелбрейт, П. Самуельсон, Дж. Дебре, Д. Норт, Я. Корнаї та Дж. Стігліц, а серед поляків — О. Ланге та М. Калецький.

Еволюція протягом останнього півстоліття галузі досліджень економіки в напрямі постіндустріальної економіки незабаром теж виявилася недостатньою. Це доводить хоча б той факт, що економіка не здатна відповісти на особисті важкі запитання, якщо вона абстрагується від таких категорій, як очікування, нерациональність, вартість вільного часу, вартість свіжого повітря, соціальна згуртованість, складність або геополітика. Однак і далі сутністю економіки є вивчення конфліктів економічних інтересів та пропонування шляхів їх розв'язання. Там, де немає конфлікту інтересів, відсутня й економіка. Ми також постійно маємо справу з відмінністю наших ідей [6].

² Треба зауважити, що про імператив пошуку глобальної раціоналізації ще три десятиліття тому творчо писав Ю. Паєстка [5].

Іноді, навіть у явно суперечливих випадках, економісти можуть довести правоту протилежних поглядів, спираючись на жорсткий ґрунт реальності, а не блукаючи країною чудес. Майже так, як у старому мудрому жарті, коли рабин, відповідаючи на запитання «Скільки буде два рази по два?», говорить: а це вже залежить від того, купуєте ви чи продаєте...

У пост-ВВП реальності суть суперечностей економічних інтересів та ідей відрізняється від тих, які були раніше, що, цілком природно, є наслідком розвитку продуктивних сил та еволюції виробничих відносин. Багато допомогли вивченню змін, що відбуваються, такі течії, як інституційна, поведінкова економіка, експериментальна економіка або нейроекономіка [7], але потрібно йти далі, вширш і вглиб, і перш за все зорієнтувати економічну думку на більш віддалену перспективу [8]. Якщо економіка не може випереджати майбутні процеси, то нехай хоча б не відстає від них. Якщо сучасна економіка не може бути економікою завтрашнього дня, вона повинна не бути економікою вчорашнього дня.

У своїх дослідженнях сучасна економіка має виходити навіть за межі сфери ринку в найширшому його розумінні, заглиблюючись у «закутки» людських розумових процесів, що відбуваються в тріаді «економіка — суспільство — держава». Насправді вислів «Це економіка, глупенький!» — дуже популярне, але випадково народжене гасло президентської кампанії Б. Клінтона 1992 р. — це нібито неомарксистське твердження, що саме існування формує свідомість, і що фізичний та культурний стан суспільства залежить від матеріальної бази. Але тепер ми знаємо, що буває так, що свідомість формує існування, і це, безумовно, справляє на нього великий вплив. Крім того, у всьому цьому бере участь держава, а в епоху глобалізації також міжнародні та глобальні регулятори.

Стан економіки настільки складний, що необхідно спрямувати економічну думку на новий шлях — теоретизувати її мету, зміст і метод. Безумовно, вона повинна назавжди залишити течії, що були до цього часу, оскільки створені в них моделі дуже далекі від реалій економічного життя. В американському академічному жаргоні є дві економічні школи: ті, які практикують у провідних університетах східного та західного узбережжя (Колумбія, Гарвард, Массачусетський технологічний інститут, Принстон, Єль, Берклі, Стенфорд, Каліфорнійський університет у Лос-Анжелесі), та в університетах, розташованих у районі Великих озер (Корнегі Меллон, Чикаго, Мічиган, Міннесота, Рочестер). Дж.К. Гелбрейт, справедливо ставлячись з інтелектуальним скептицизмом до їх домінування в економічних теоріях, що пропагуються, пише про варіанти у формі *провінційної економіки* [9], адже багато цінних думок народжуються над «іншими водами», за межами США [10; 11; 12; 13; 14; 15; 16]. Те, що пишуть у підручниках, не охоплює всього того, що відбувається насправді, а наука не може ігнорувати і надмірно спрощувати реальність.

Світ, у якому мешкають майже 8 млрд. людей, які виробляють валовий продукт (знову цей ВВП...) вартістю понад 130 трлн. дол. (обчислений відповідно до паритету купівельної спроможності, ПКС) і створюють безліч економічно-соціальних проблем, є структурно неврівноваженим і через те дуже конфліктним. Тим часом є автори, які стверджують, що це зовсім не погано [17; 18; 19]; інші кажуть, що світ і цивілізація стоять на межі колапсу. А багато хто ще й малю-

ють просто катастрофічні картинки [20] і зазвичай не бачать ніякого гідного майбутнього для капіталізму [21]. Є такі, хто впевнені, що все можна виправити за допомогою фундаментальних змін [22; 23; 24; 25; 26; 27; 28]. Якщо всі човни, у тому числі й малі, не можуть піднятися під час припливу, то нехай не буде так, що багато з них тоне, і тільки розкішні яхти піднімаються.

У майбутньому ми все частіше чутиемо — вже чуємо — про кінець світу, яким ми його знаємо, про крах ринкової економіки, про пост-капіталізм, знову про третій шлях та соціалізм, з'являться нові терміни, такі як цифрова економіка та економіка спільного використання (*sharing economy*) [29; 30], економіка підрядників на основі цифрових платформ (*gig economy*) [31] або китаїзм [32], повертатиметься старе з префіксами «новий» або «нео» на кшталт нового націоналізму³ або з прикметником «справжній» на кшталт справжнього прогресивізму⁴. Повернуться до життя такі відомі з минулого поняття, як ордолібералізм чи соціальна ринкова економіка. Профілактично критикуватимуть нові-старі категорії, наприклад колективний капіталізм, закидаючи, що він позбавлений двох необхідних для здорової економіки атрибутів: відповідальності за вирішення того, що потрібно людям, і динамізму⁵, або економіку добробуту (*welfare state*), до якої є претензії, що вона тягне за собою надмірний фіскалізм і занадто великий перерозподіл доходу з точки зору ефективності.

Як результат, спочатку виникнуть — вже виникли — понятійним шум і хаос визначень. Однак з часом із цього хаосу може народитись єдина концепція нової соціально-економічної системи, а точніше нових систем, оскільки з усіма цими наслідками вже ніколи не буде однорідності економічних наук. Так само, як на практиці її ніколи не було й у минулому; вона була лише в теоретичних моделях, що спрощують реальність.

Так, ми живемо в епоху формування нової реальності, відмінної від попередньої системи, яку треба інтелектуально охопити, зрозуміти та пояснити, а також запропонувати способи впливу на її еволюцію, які дозволять сформува-ти її бажаний вигляд. Зрозуміло, що навколо цього вигляду триватимуть — і вже тривають — аксіологічні суперечки, і що його поява буде функцією розв'язання зростаючих протиріч ідей та інтересів. Людство не приречене на заздалегідь визначене майбутнє, немає детермінізму. Це майбутнє можна і потрібно формувати. Саме завдяки тому, що треба постійно шукати відповідь на запитання, як це зробити, у економіки хороше майбутнє.

У науковій дискусії дуже важливою є термінологічна суворість, оскільки багато спорів виникає через те, що співрозмовники, наводячи свої аргументи, ма-

³ The new nationalism // The Economist. — 2016. — November 19th.

⁴ Незабаром після початку фінансової кризи у 2008 р. була можливість урятувати хибний на той час неоліберальний капіталізм у його еволюції до справжнього прогресивізму (*true progressivism*) (True progressivism // The Economist. — 2012. — October 13th). Це поняття ніяк не зникне. Цікаво, що воно з'явилося поряд з двома іншими термінами в назві наукової конференції «Прогресивізм, соціалізм, націоналізм», організованої у вересні 2019 р. в Колумбійському університеті в Нью-Йорку Центром капіталізму і суспільства, який очолює лауреат Нобелівської премії Е. Фелпс ([Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://capitalism.columbia.edu/17th-annual-conference-progressivism-socialism-nationalism (дата звернення 3.11.2019).

⁵ What companies are for // The Economist. — 2019a. — August 24th.

ють на увазі не одне й те саме. Як розв'язати суперечку, чи в Китаї «державний капіталізм» [33], чи корумпований «клановий капіталізм» (*crony capitalism*) [34], а можливо, як це і хочуть бачити китайські лідери, «соціалізм з китайською особливістю»? Якщо ми дотримуватимемося визначень, запропонованих авторами, то в нас буде кожна з цих систем в одній і тій самій реальності. Або інші спори. Демократія в Польщі все ще є ліберальною чи вона вже неліберальна? Тому що в Угорщині вже неліберальна [35]. Ринкова економіка в Туреччині та Росії функціонує в політичному середовищі демократичної чи авторитарної системи? Тоді як одні автори використовують різні назви для опису однієї і тієї самої реальності, інші вживають однакову назву для опису різних реальностей. Іноді трапляється так, що після ретельного пояснення цих термінів зникає предмет спору або навіть початок політичного конфлікту. Тому постійний діловий діалог є ще більш необхідним.

Про яку економіку ми говоримо тоді? Що вона повинна аналізувати та інтерпретувати? А якщо так, то що і як вона має запропонувати змінити на краще? І хоча здається, що накопичені століттями економічні знання повинні дати прості та послідовні відповіді на ці запитання, вони часто стають безпорадними перед новими викликами. Це відбувається щонайменше з двох причин. По-перше, через величезне якісне розмаїття вивчених реалій економіка стає дедалі більш контекстною наукою, а загальнолюдські закони — дедалі менш обов'язковими. По-друге, економічна думка часто не встигає за реальністю, яка швидко змінюється. Марксист сказав би, що спостереження, аналіз та узагальнення не йдуть нога в ногу з виробничими відносинами, які еволюціонують і на які непереможно впливають швидкі зміни характеру продуктивних сил. Інституціоналіст зробив би висновок, що правила ринкової гри суперечать швидким змінам у технології, організації виробництва та обміну.

МЕТА ЕКОНОМІКИ

Людство стикається з епохальними викликами, що зумовлюють зміни в способі життя, які повинні бути пов'язані з відмінним від попереднього функціонуванням економіки. Усе це приводить до необхідності визначення нової мети ведення господарства. Ці епохальні виклики виникають унаслідок наслідання п'яти важливих для сучасності мегатенденцій:

- 1) демографічні зміни, особливо старіння населення;
- 2) екологічні зміни, особливо глобальне потепління;
- 3) науково-технічна революція, особливо оцифрування економіки та культури;
- 4) неінклюзивна глобалізація, особливо нерівність доходів;
- 5) загальна криза неоліберального капіталізму, особливо супутня йому поляризація суспільства.

Ось так капіталізм не може впоратися сам із собою. Навіть таке поважне видання, як британсько-американський тижневик *The Economist*, що формує думки, змушений був зауважити, що «...на Заході капіталізм працює не так добре, як повинен»⁶. Він не працює, бо не може, тому що переживає структурну кризу [36; 37; 38].

⁶ I'm from a company and I'm here to help // *The Economist*. — 2019b. — August 24th.

Відсутність чесної конкуренції, погане регулювання, корупція політиків та бюрократія, особиста вигода бізнес- та фінансових еліт, жадібність такого рівня, що кращі бізнес-школи вчать, що «жадібність — це добре», шахрайство з боку виробників, дистриб'юторів і постачальників послуг, починаючи з банківського сектору, автомобільної промисловості й завершуючи фармацевтичною промисловістю [39], спонукання до споживацтва, яке накручує капіталістичні прибутки, продажні ЗМІ з їх маніпулюванням суспільною думкою, цинізм політичних еліт — усе це мало принести поганий урожай.

Пошкоджений ринковим фундаменталізмом капіталізм може не пережити сучасного історичного витка, якщо не змінить своєї сутності, тобто своєї ціннісної системи й основних принципів функціонування. Це водночас є настільки ж цікавим, як і важким і небезпечним, адже відразу виникає багато запитань: що далі? що взамін? якщо справді пост-капіталізм, то який? на чому мають базуватися бажані зміни, якщо єдине, що залишилося, — бігти вперед? Тому що немає, до чого вертатися... Не можна застосовувати старі технології для зведення нової будівлі на новій планеті. А Земля ХХІ ст. — це зовсім інша планета порівняно з попередніми століттями.

Аналіз різних економічних систем, включаючи визначення їх характеристик ефективності, приводить до висновку, що вони не є рівнозначними в аксіологічному сенсі. Більше того, навіть у межах однієї економічної системи є кращі та гірші економіки. Хороша економіка має здатність до довгострокового і гармонійного розвитку, що підтримує правильний взаємозв'язок між теперішнім і майбутнім. Людям потрібна економіка не в цілому, а хороша економіка. Не існує управління, ізольованого від цінностей, які воно обслуговує. На шляху історії глибоко змінилися поняття добра і зла в економіці, а також — оскільки це не одне й те саме — поняття хорошої та поганої економіки [40]. Сьогодні для нас ближчими є не лише такі категорії, як окупність і справедливість, а й соціальна згуртованість і солідарність, відповідальність покоління та екологічна обізнаність.

Хороша економіка повинна бути ефективною та конкурентоспроможною, але це лише заходи, які не слід плутати з метою — задоволенням потреб. Хороша економіка вимагає хорошої політики. Хороша політика — це давати людям не те, що вони хочуть, а те, що їм потрібно. Це імператив економії помірності, який має слугувати економії помірності [41]. Ідеться не про нав'язування силою зразків споживання та способу життя, які придумали узурпатори, а про вплив на них у публічному, демократичному дискурсі. Він повинен характеризуватися й ґрунтуватися на результатах наукових досліджень, які говорять про те, що є об'єктивно здоровим і корисним індивідуально та соціально. Отже, реальна політика має не лише правильно вловлювати соціальні преференції, а й розумно стимулювати їх. Хороші виховання та освіта, соціальний вплив на бажані структури споживання з позиції сталого розвитку та покращення добробуту повинні полягати у формуванні переваг споживання таким чином, щоб люди найчастіше бажали того, що їм піде на користь. Величезна кількість знань, яку надає поведінкова економіка [42; 43; 44], полегшує роботу в цій галузі. На жаль, ці знання також ефективно використовуються і з протилежною метою [45]. Чого нині не вистачає, так це політичної рішучості йти в належному напрямку [46; 47].

В останні десятиліття економічної думці завдала великої шкоди неоліберальна економіка, яка приймає кілька ілюзорних припущень. Перше полягає в тому, що ринок функціонує в умовах повної конкуренції. Проте останньої ніколи не існує, оскільки практично всі ринки є олігополістичними — від великих мереж роздрібною торгівлі та авіакомпаній, банків та страхових агентств і до фармацевтичних компаній та соціальних мереж. По суті, неоліберальний тиск на дерегуляцію полягає в тому, щоб вимагати — і часто отримувати — положення, які їм потрібні, причому не стільки для поглиблення конкурентного середовища, скільки для того, щоб допомогти їм максимізувати власні вигоди завдяки погоні за прибутком (*rent seeking*). Не раз і не два дерегуляція зводилася до полегшення витиснення з ринку відносно слабкіших конкурентів, небажаних для більш сильних компаній. У багатьох випадках цьому сприяє лицемірна політика, яка проголошує одне, а робить інше. Це має змінитись, а спосіб зробити це полягає в регулюванні соціальної ринкової економіки, врахуванні інтересів середніх і малих підприємств та їх зацікавлених сторін.

Також має місце недостатня раціональність суб'єктів господарювання як підприємств, так і домогосподарств. Раціональним є той, хто працює на свою користь, володіючи інформацією. Припустимо, що люди думають і знають, що їм вигідно в їх різних економічних ролях, або знають, де і в кого можуть це дізнатися [48], отже, інформація має вирішальне значення. Часто виникає асиметрія — дисбаланс на користь, як правило, більш обізнаних виробників та продавців. Покупці та споживачі в *широкому сенсі* мають слабкіші позиції [49]. Свідомо це ще додатково погіршується тим, що покупцями маніпулюють і дезінформують за допомогою маркетингу і реклами. Як наслідок, думаючи, що діють на свою користь, фактично вони забезпечують дохід і приносять прибуток комусь іншому, отже, шкодять собі порівняно з гіпотетичною оптимізацією заощаджень в умовах повної та збалансованої інформації.

Потужні сили тріади «влада — капітал — інформація» (або, іншими словами, «політика — гроші — засоби масової інформації») часто діють так, щоб людина була нераціональною на ринку. Цьому може протидіяти сила громадянської держави через регулювання ринків. Ринок, навіть якщо він буде повністю конкурентоспроможним, ніколи самостійно не позбудеться цього синдрому. Тут потрібне освітнє та інституційне втручання держави [50]. Це її обов'язок. Свобода воістину полягає в можливості вибору, але справжня свобода виникає лише тоді, коли виборці — в нашій ситуації покупці та споживачі — ретельно інформуються про те, що вони купують і що споживають.

Потрібно докласти величезних зусиль для створення правильного інституційного фундаменту для ринку [51], щоб максимально наблизити реалії сучасної ринкової економіки до ідеалу повної конкуренції в умовах поінформованості суб'єктів господарювання. Без прогресу в цій галузі суверенітет споживачів також буде ілюзорним. Його однозначною умовою є усвідомлення варіантів вибору та пов'язаної з ними надзвичайної корисності. Напрями структурних реформ, необхідних у цих сферах, вимагають значного системного та політичного зміцнення державних служб, які здійснюють нагляд за добросовісною конкуренцією та захищають інтереси споживачів. Нині це робиться і в Сполучених Штатах Америки, і в Європейському Союзі, хоча їх органи, здається, більше мають бажання накладати штрафи, іноді мільярдні, на компанії по той бік океану.

Не існує світової економіки без національних економік, не існує національної економіки без мікроекономічної сфери. Не існує макроекономіки без мікроекономіки. Отже, які є мікроекономічні основи для інноваційної економіки, яка відповідає прийдешнім завданням? Очевидно, що економіка все-таки повинна базуватися на домінуванні приватних підприємств, але їх функціонування та розширення має регулювати держава в загально-суспільних інтересах. Завданням підприємця залишається максимізувати міру рентабельності задіяного капіталу, яку має підтримувати держава відповідною інституційною базою, і волночас вона повинна заважати йому накручувати власні вигоди за рахунок пошуку прибутку — експлуатації зацікавлених сторін та перекидання на них частини витрат, а також захоплення через когось іншого в різних фазах і каналах розподілу відпрацьованих доходів. Держава через належне регулювання ринків, включаючи обіг інформації та боротьбу з дезінформацією, має сприяти процвітанню підприємництва і заохочувати інвестиції та одночасно впливати на управління таким чином, щоб воно збігалось з макроекономічною метою покращення добробуту суспільства. Там, де можливим є інституційне та політико-економічне об'єднання інтересів акціонерів і зацікавлених сторін, це слід робити послідовно. Хороші практики в цій галузі несуть ордолібералізм та соціальна ринкова економіка [52].

Нині новим важливим елементом господарювання є те, що доступ до достовірної інформації справляє вагоміший вплив на формування та розподіл капіталу, ніж право власності. Це питання має як технічний, так і моральний аспекти. Тим більше, що потрібно прагнути до надійності в економіці, високих етичних стандартів у бізнесі та економічній політиці [53; 54; 55]. Щоб економіка була хорошою, вона повинна бути чесною, що знову порушує питання здорової ринкової конкуренції та ефективного державного регулювання.

Неможливо повністю усунути згадані помилки, але їх можна контролювати як на лінії «мікро — макро» (тобто підприємства — національна економіка), так і на лінії «макро — мега» (тобто національна економіка — глобальна економіка). Знову ж таки, без держави в першому випадку та її транснаціональних домовленостей і діяльності — в другому мало чого можна досягти. Сам ринок не тільки не вирішує цих проблем, але й ще додає їх. Однак щоб рухатись уперед, не можна обманюватися словесною мішурою про готовність приватного сектору до майже благодійності. Він не такий. М. Фрідман [56] мав рацію, коли стверджував, що корпоративна соціальна відповідальність — це максимізація вартості для акціонерів. Але Дж. Стігліц [57] теж має рацію, коли говорить, що така відповідальність — це сплата податків. У чесній, хорошо регульованій економіці одне не виключає іншого.

Капіталісти, жахаючись хвилі популізму, хаотичної реакції деяких політиків та ворожих до правлячого класу настроїв, заявляють про готовність підкладатися про інтереси інших, а не тільки про власні. Не можна так легко піддаватися цій омані, бо це є ніщо інше, як своєрідна тактика перед загрозою втратити свою міцну позицію. Повідомлення для більш як 180 топ-менеджерів великих компаній на засіданні «круглого столу» з питань бізнесу у США в серпні 2019 р. про те, що їх головна мета полягає не в максимізації вартості для акціонерів, а в задоволенні всіх зацікавлених сторін, — це замилювання

очей, яке повинно відкласти зміну регламенту на такий, який би враховував соціальні цілі. Коли великий бізнес, особливо той, що не має ані чистих рук, ані чистої совісті, чує попередження про заплановані системні зміни та переоцінку економічної політики від демократичних претендентів на президентство США Б. Сандерса та Е. Уоррен ^{7,8}, або від лівого лідера британських лейбористів Дж. Корбина, то він майже готовий заявити про перехід на квазісоціалістичні позиції ⁹. На короткий час і на папері. Хіба що...

Дійсно, якщо не відбудеться ще однієї великої зміни під впливом зростаючого знизу тиску широких верств суспільств, не задоволених нинішнім станом речей, і не вистачить рішучості деяких освічених політичних лідерів, то що ще може бути кращим? Адже історія знає такі випадки. Під дедалі більшим тиском усе організованішого робітничого руху й привида комунізму, який блукав усією Європою ¹⁰, капіталізм кінця ХІХ ст. став менш «брудним», ніж на початку, хоча все-таки було потрібно боротися за заборону дитячої праці або восьмигодинний робочий день. Пізніше, у 1960-х роках, програма президента Л. Джонсона з «Великого суспільства» [59] значно підштовхнула капіталізм на новий, кращий шлях. Це було спричинено збігом масових протестів проти кричущої несправедливості, яка проявилася, з одного боку, у виникненні величезного соціального відчуження, бідності та расової дискримінації, а з іншого — тиском, спричиненим сприйняттям позитивних прикладів, що випливають із соціалістичної економіки, яка характеризується повною зайнятістю, безплатними охороною здоров'я та загальною освітою, державною пропагандою культури і безпекою на вулицях. Прогресивні зміни, які тоді були запроваджені у США і які також запровадили в себе деякі інші країни, з часом набрали постійного характеру.

Чи буде подібне і цього разу? Протестів проти неприйнятної стану речей вистачає, але всі вже майже забули про гучні акції, які пройшли кілька років тому, — «Захопи Уолл-стріт» і «Захопи Лондон». Чи достатньо освічених лідерів, які прагнуть справжніх змін для *суспільного блага*? Чи є їм чого досягати? Чи існують політичні ідеї та програми, які є досить привабливими, але водночас, що важливіше, прагматичними? Чи існують нові економічні теорії, на які можуть спиратися практичні програми? Чи вдасться їх проштовхнути, ламаючи консерватизм й долаючи опір груп спеціальних інтересів? Це час перелому, і треба бути дуже обережними, щоб не піддатись омані лицемірства когось із ділової та політичної еліт і не потрапити в пустелю популізму. Якщо капіталізму це вдасться, він виживе, хоча, можливо, з часом стане таким новим, що нам доведеться придумати йому нове визначення. Але треба бути дуже обережними, бо неможливо ввійти в одну й ту саму річку двічі, але можна двічі вскочити в одне й те саме болото.

⁷ Е. Уоррен точно діагностує основні вади американського капіталізму [58]. Вона справедливо стверджує, що це корумпована система, яка обманює простих людей. Дж. Стігліц іде ще далі у своїх гострих оцінках, які показують, наскільки глибоко зіпсована ця система, що терпить експлуатацію і обман, і яка порочна політика проводиться всередині неї [28].

⁸ Warrenworld // The Economist. — 2019c. — October 24th.

⁹ I'm from a company and I'm here to help // The Economist. — 2019b. — August 24th.

¹⁰ «Привид бродить по Європі — привид комунізму», — писали Маркс і Енгельс у «Маніфесті комуністичної партії», вперше опублікованому в 1848 р.

Реалізація зміненої мети управління потребує слідування шляхом протриваного збалансованого розвитку — економічного, соціального та екологічного¹¹. Між цими сферами існує зворотний зв'язок. Тепер жоден з них уже не зможе протриматися тривалий час без двох інших. Стану класичного динамічного економічного балансу між виробництвом і продажем, доходами і витратами, заощадженнями та інвестиціями, імпортом та експортом вже не вистачає, навіть якщо його досягнуто. Необхідною стала соціальна рівновага, що виражається у високій мірі соціальної згуртованості, задовільних витратах на соціальний капітал і максимальному рівні нерівності доходів, причому максимальний в обох напрямках — униз і вгору, тобто такий, який, з одного боку, сприяє формуванню капіталу, а з іншого — не буде опротестованим як несправедливий. Отже, потрібна екологічна рівновага, яка щодня дає людям жити там, де є чиста вода і зелена трава, і довго не виснажує природні ресурси та не позбавляє доступу до них наступних поколінь. Ще складніше досягти рівноваги між сьогоdnішнім та завтрашнім днем, складніше, ніж між двома сторонами традиційних балансів.

Оскільки ми перебуваємо в пост-ВВП економіці, яка працює в іншому світі, який відрізняється від того, що був раніше, ми повинні переглянути мету господарювання. У макроекономічному масштабі це достаток, який зумовлюється не лише традиційно зрозумілим рівнем споживання товарів і послуг, а й якістю природного, культурного і політичного середовища, в якому відбувається це споживання. Стає дедалі важливішим *не мати, а бути*. Навіть високий рівень споживання — а до нього ще далеко переважній більшості людства — не гарантує задоволення господарюванням, якщо воно не супроводжується соціальною згуртованістю та належним моральним простором [61].

Від того, як міряти, залежить те, до куди міряти. Тому необхідно змінити спрямовані на розвиток заходи так, щоб їх упровадження слугувало підвищенню добробуту. Запропоновано все більше і більше заходів [62], деякі з них є направляючими, наприклад *Інтегрований індекс прогресу* (ІІП) [1], інші — операційними, наприклад, розрахований за Програмою розвитку ООН (ПРООН) *Індекс людського розвитку, скоригований на нерівності* (ІЛРСН), або оцінений Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) *Індекс кращого життя* (ІКЖ). Що стосується композитних показників, які також ураховують суб'єктивні відчуття населення з точки зору як його матеріального становища, так і культурної та політичної ситуації¹², може статися так, що навіть коли реальні доходи зростають, але при цьому панують мінорні настрої, ситуація погіршується. Це такий стан речей, коли влада каже, що стає все краще, а трудящі та непрацюючі з міст і сіл вважають, що стає дедалі гірше. Як результат, люди спочатку виходять з себе, а потім виходять на вулиці¹³.

¹¹ Міхаїл Г. Вожняк визначає такий процес як інтегрований розвиток [60].

¹² Таким показником, серед інших, є *індекс достатку Легатум* ([Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.prosperity.com/> (дата звернення 3.11.2019)).

¹³ Звичайно, люди також виходять на вулицю з інших, неекономічних причин (наприклад, щоб наголосити, що «...життя чорної людини має значення», закликати до демократичних виборів у Московську міську раду, протестувати проти жахливої ідеї можливого розгляду скоєних у Гонконзі злочинів у суді КНР, співати «Привіт, моя земле Папуа» під час протестів біля університету Чендрасіх у Джаяпурі, вимагати вільної Каталонії на Ла-Рамбла в Барселоні, або марширувати в Монтевідео 18 липня і вимагати «...жити без остраху»).

Таке трапляється і в багатих країнах, про що свідчать хвилі демонстрацій так званих «жовтих жилетів» у Франції у відповідь на підвищення акцизного збору на дизельне паливо, стихійні демонстрації у такій середньорозвинутій країні, як Чилі, спровоковані підвищенням цін на квитки на метро в Сантьяго, або в бідних, наприклад в Еквадорі, де вибух протестів був викликаний зменшенням державних субсидій на електроенергію. Цікаво і важливо, що в кожному з цих випадків існувало економічне, а іноді й екологічне обґрунтування підвищення цін, тоді як їх соціальні наслідки були проігноровані. У чисто економічному рівнянні, можливо, все було правильно, а ось в об'єднаному рівнянні економічно-соціально-екологічної рівноваги — зовсім ні.

Це більш широка проблема, нерозривно пов'язана із сутністю потрібного балансу або, на жаль, частіше з дисбалансом. Він заплутаний у своєму протиріччі між мінімізацією витрат і ризику в одній сфері — економічній, соціальній чи екологічній — та збільшенням витрат і ризику в іншій або в них усіх (risk-risk trade-off) [63]. Традиційна економіка не може точно зважити та порівняти ці витрати, а також безпомилково оцінити ризики і протистояти їм. Перед нами відкривається велике поле можливостей для вивчення цих відносин з точки зору інтерпретації існуючих, і перш за все щодо кроків економічної політики та стратегій розвитку, які сприяють всебічній рівновазі.

Наскільки суттєво змінюється наратив, а тим більше, наскільки змінилася б економічна політика, якби вона була підпорядкована більш чітко сформульованим цілям, видно з цих показників. США посідають в ОЕСР п'яте місце (після Люксембургу, Ірландії, Норвегії та Швейцарії) за розміром доходу (ВВП на душу населення за ПКС), але при порівнянні ІКЖ вони опускаються на 10-ту позицію¹⁴. Згідно з першим критерієм, Польща в цій групі займає 30-те місце (між Португалією та Угорщиною), а за другим критерієм — 27-ме (між Словаччиною та Литвою)¹⁵. Щодо ІЛР, на який однаково впливають третина ВВП на душу населення, рівень освіти суспільства та його здоров'я, а також ІЛРСН, що додатково коригується за нерівністю розподілу доходів, то така своєрідна привабливість країн може відрізнитися порівняно з їх традиційним виглядом. Так, за показником доходу на душу населення США перебувають на п'ятому місці, а Польща — на 30-му, тоді як при використанні ІЛР — відповідно, на 12-му і 33-му місцях, а ІЛРСН — відповідно, на 24-му і 27-му місцях¹⁶.

Запропонованих заходів досить багато, часто складних і непростих для оцінювання додаткових показників, що враховують зміни в багатьох сферах, які визначають якість життя. У Польщі також є цікаві розробки, такі як *Індекс відповідального розвитку*, підготовлений Польським економічним

¹⁴ Індекс кращого життя / ОЕСР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.oecdbetterlifeindex.org/#/0000000000> (дата звернення 3.11.2019).

¹⁵ Статистика ОЕСР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=PDB_LV (дата звернення 3.11.2019).

¹⁶ Індекс людського розвитку, скоригований на нерівності / ПРООН [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hdr.undp.org/en/content/inequality-adjusted-human-development-index-ihdi> (дата звернення 3.11.2019).

інститутом [64], або *Індекс збалансованого суспільно-економічного розвитку* (*Balanced Development Index* — BDI, Індекс збалансованого розвитку — ІЗР), обчислений в академії Леона Козмінського [65]. Варто підкреслити, що протягом 12 років, з 2008 по 2019 р., коли ВВП жодного разу не зменшився, ІЗР знижався шість разів: у 2008, 2009, 2011, 2012, 2015 та 2016 рр.

МЕТОДИ ЕКОНОМІКИ

Із суті хорошої економіки випливає мета управління, до якої повинен вести сталий розвиток. Отже, ця мета визначає подальший предмет дослідження економіки та її методи. Особливою рисою хорошої економіки є її комплексність [66], оскільки щодо проаналізованих і пояснених явищ та процесів завжди існують сукупність умов й етіологічних причин, а також вторинні механізми. Комплексний підхід далеко не універсальний і навіть ворожий для узагальнення, але в основі методу дослідження лежить усвідомлення того, що все відбувається так, як воно відбувається, адже багато чого відбувається одночасно. Імператив всебічності економіки не означає, що ви повинні торкатися всього, що має відношення до її предмета, але не можна обходити нічого, що є важливим для форми і процесу цього явища.

У наш час через незворотність глобалізації особливо важливим є глобальний аспект широко зрозумілих економічних відносин. Якість і ефективність управління — це результат взаємних відносин не лише ринку та держави, але й трьох фундаментальних елементів цього процесу: ринку, держави і світу, або, якщо дивитися під трохи іншим кутом зору, підприємств, національної економіки та глобальної економіки. Тому в економічних дослідженнях не можна абстрагуватися від глобальних аспектів управління. Вони даються взнаки як на мегаекономічному рівні, коли ми вивчаємо умови, хід і наслідки торговельної війни, так і на рівні мікроекономіки, коли ми аналізуємо платіжний баланс, і на мікрорівні, коли ми дивимося на зміну цін на пальне на АЗС.

Захоплення економікою зумовлено ще й тим, що заняття нею збагачує інтелектуально, оскільки доводиться постійно звертатися до інших соціальних наук — філософії та антропології, соціології та психології, права та політології, історії та географії. Хороший економіст повинен вміти не тільки рахувати (це й так є наука про ефективне управління), порівнювати ефекти з витратами, а й відчувати. Економіка вийшла з філософії і дещо втратила себе, коли занадто віддалилася від неї, сильно захопилася математикою, коли багато економістів зосереджувалися в основному на тому, як рахувати, а не на питаннях, що і чому. Тому до економіки, по суті, слід ставитись як до гуманітарної науки, проте зазвичай її часто ставлять поза нею, хоча і серед соціальних наук. Однак вона не може відмовитися від математики і літати в хмарах філософської абстракції. Примирення цих двох дуже різних сфер — жорсткої та м'якої — велике мистецтво, мистецтво з'єднання різних точок у часі та просторі, на перший погляд хаотично розкиданих там. Але у цьому хаосі є метод.

Безумовно, економіці потрібен розумовий порядок, а не хаос. І тут може допомогти класична логіка. З методологічної точки зору дедукція є так само корисною, як і індуктивне міркування. Найбільш рекомендованою є логічна

індукція, тобто формулювання теоретичних узагальнень на основі спостереження за явищами і процесами, а також з урахуванням накопиченого досвіду. Проблема полягає в тому, що, на відміну від інших галузей науки (таких як фізика чи хімія), можливість проведення експериментів є надзвичайно обмеженою, особливо в макро- і мегамасштабах. Нас випробовує історія, а не лабораторія.

Дедукція, тобто тип логічного мислення, метою якого є одержання конкретного висновку на основі передбачуваного набору передумов, характеризується величезними можливостями, але також супроводжується великим ризиком. Економісти постійно роблять припущення — таке відоме «припустимо, що...». Однак проблема полягає в тому, що зроблені припущення часто є надто абстрактними, відірваними від реальності, ілюзорними, сумнівними, тенденційними або просто помилковими.

Логічна помилка, яка є дуже небезпечною з інтелектуальної точки зору і якої часто припускаються в соціальних науках, зокрема в економіці, це твердження на кшталт *post hoc ergo propter hoc* — «після цього, а отже, через це». Економічне піднесення, яке тривало у США у 2016—2019 рр., президент Трамп приписує собі, як і рішення, що стоять за тим, що інші назвали «трампомікою», хоча в основному воно пов'язане з іншими факторами, здебільшого з позитивною інерцією попереднього періоду, технологічним прогресом, хорошою зовнішньою кон'юктурою й вигідними цінами на енергоносії. У Європі ж мислення типу «після цього, а отже, через це» проявляється, наприклад, тоді, коли противники обігу загальної валюти Європейського Союзу євро в таких країнах, як Польща, Швеція, Чехія або Угорщина, використовують хибний аргумент, що це ніби підвищує інфляцію. Справа в тому, що в Литві та Словаччині після переходу на євро спостерігалось незначне прискорення темпів зростання цін, але не з цієї причини, а через одночасне функціонування механізмів інфляції витрат, яка була зумовлена, головним чином, зростанням витрат на робочу силу та цін на енергоносії.

Найбільша логічна помилка мислення типу «після цього, а отже, через це» — поширювана неоліберальною течією теза, що зростання нерівності доходів та власності зумовлено об'єктивними факторами, а саме глобалізацією й характером технологічного прогресу. Але це неправда. Глобалізація сама по собі сприяє більшому зростанню доходів, ніж за її відсутності, але в умовах нерівномірного темпу збільшення нерівності доходів особливу роль відіграють неінклюзивні установи та погана політика, що свідомо проводиться в рамках поганої системи [67; 68]. Збагачення небагатьох за рахунок більшості, а в цьому і полягає суть неолібералізму¹⁷, вимагає конкретної політики та дерегуляції економіки, що послаблює контролюючу роль держави [69; 2]. Це супроводжується певними змінами у фіскальній системі — оподаткуванні, трансферах і публічних витратах, які ведуть до перехоплювання лівової частки приросту національного доходу через найзаможніші шари суспіль-

¹⁷ Деякі автори, погоджуючись із зауваженням, що мало хто збагатився за рахунок багатьох, стверджують, що це не стільки результат природи неолібералізму, скільки його наслідок. Може, навіть побічний; бо хотіли як краще, а вийшло як завжди. Отже, ні. Так бажали, так мало бути, так вийшло, і цим, власне, відрізняються неолібералізм і лібералізм.

ства [70; 71; 72; 73]. Звичайно, в умовах його занепаду вони переносять тягар спаду на бідніші верстви населення. Це також не хвиля великого технологічного прогресу, що сприяє неприйнятній нерівності. Там, де такі нерівності дійсно зумовлені цим фактором (головним чином, через вищі за середні темпи зростання доходів професіоналів із сфери високих технологій, винахідників, менеджерів та кваліфікованих працівників), суспільство це терпить. Недарма була окупована Уолл-стріт, а не Силіконова долина.

Хороша економіка повинна широко крокувати до порівняльних досліджень. Хто більше порівнює, той більше знає. Цей метод є й інтелектуально плідним, й складним, оскільки виникає запитання, що з чим порівнювати? Це завжди пов'язано з метою дослідження. Легше порівняти те, що відбувається тут у нас, з тим, що відбувається десь у іншому місці: наприклад, конкурентоспроможність економік Тайланду та Малайзії, або рівні життя у Фінляндії та Румунії, або вплив процентних ставок на інфляцію в Єгипті й Туреччині. Неважко також розглянути поточний стан на тлі минулого, звичайно, якщо не занурюватись у перекручену історичну політику, яка має місце від Польщі та Росії до Австралії та Японії. Проте складніше порівняти фактичний стан з тим, що могло б бути за іншого варіанта, якщо аналіз має ретроспективний характер, а найскладнішим буде те, що станеться в результаті запропонованих чи вжитих дій при порівнянні з тим, що могло б відбутися в майбутньому, якби був обраний якийсь інший варіант. Цей останній план економічного порівняння має принципове значення для раціонального збереження.

Треба вміти порівнювати. Порівняння мають стимулювати всебічні думки, провокувати ставити додаткові запитання, які спочатку ускладнюють вивчену справу, щоб потім краще пояснити її. При порівнянні різних точок зору, навіть віддалених у часі та просторі, створюються нові дилеми, виникають додаткові сумніви, спадають на думку натхненні міркування. Дослідження не зупиняються на поверхні явищ, а дивляться далі, сягають глибше, краще відчують. Результати одних порівнянь, іноді несподіваних або навіть шокуючих, приводять до наступних, які наближають нас до точних висновків та формулювання правильних теоретичних концепцій. Наприклад, якщо порівняння задоволеності життям дозволяють припустити, що в цьому відношенні Польща займає місце між Нікарагуа і Бахрейн, посідаючи 42-ге місце, а Сінгапур — на 34-му місці, між Саудівською Аравією та Малайзією¹⁸, то це не може не викликати сумнівів, особливо в того, хто знає всі ці місця з власного досвіду. Це спонукає більш детально розглянути припущення, зроблене в побудові рейтингу, дослідити вибір ареалу спостереження, критично перевірити методи оцінки значень параметрів та їх зважування. Якщо в результаті такого процесу роздумів ви просто відкидаєте ці результати, не пропонуючи натомість нічого кращого, то це творчий процес, адже в ньому більше запитань, отже, можливо, і більше відповідей.

Методи економічного дослідження мають формуватися з огляду на те, що вони вийшли із загальних соціальних інтересів, характерних для мо-

¹⁸ Відповідно до Рейтингу країн світу за рівнем щастя населення [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://worldhappiness.report/ed/2019/> (дата звернення 3 листопада 2019 р.).

ральної філософії. Такими їх створив Адам Сміт, який опублікував у 1759 р. «Теорію моральних почуттів». Ще раніше намагалися знайти аналогію між економічною реальністю та функціонуванням живих організмів. В управлінні, яке вивчає економіка, як і в людському організмі, який вивчає лікар, трапляються безнадійні випадки, коли вже нічого не можна зробити. Якщо профілактика є важливою в медицині, то в економіці першорядне значення мають завчасне визначення зростаючої проблеми та протидія її ескаляції. Людина вмирає, але суспільство і людство вічні. Так само, як і хвороби, на які людина страждає. Ось чому практична економіка є настільки необхідною. Потрібен прагматизм. Новий прагматизм.

Новий прагматизм — це загальний план теоретичної концепції в межах постулативного напрямку економічної науки, що базується на прагненні до хорошої економіки, яка відповідає умовам сучасності [74]¹⁹. Це оригінальний, гетеродоксійний профіль економічної теорії, створений як відповідь на виклики цивілізації та зміни економічних систем. Ключовим елементом необхідної зміни економічної парадигми є відхід від диктату максимізації прибутку й кількісного збільшення виробництва як економічної мети, а також її нове формулювання з урахуванням імперативу підпорядкування короткострокових інтересів приватного капіталу довгостроковим соціальним інтересам. Важливим правилом, що регулює економіку майбутнього, повинно бути помірне, тобто свідоме, пристосування розміру людських, матеріальних і фінансових потоків та ресурсів до вимоги підтримки довгострокової гармонії.

У рамках Нового прагматизму економіка трактується як наука:

1) *описова* — аналіз та опис стану справ є основою діагнозу та відправною точкою для подальших міркувань;

2) *пояснювальна* — тлумачення спостережуваних явищ і процесів полегшує розуміння, чому вони виникають і відбуваються саме так, а не по-іншому;

3) *оцінювальна* — оцінка *реалізованих* альтернативних ситуацій та *очікуваних* попередніх результатів змушує шукати відповідь на запитання, чи могло б бути краще і чи може бути краще у майбутньому?

4) *нормативна* — постулювання напрямів та методи змін на краще слідом за рішенням, що і чому видається кращим;

5) *комплексна* — спостереження за сукупністю широко зрозумілих економічних відносин з позицією проти редуccionізму і спроб побудувати цілісну теорію на основі фрагментарних результатів досліджень;

6) *еклектична* — поєднує теми аналізу і синтез різних економічних шкіл: від поведінкової економіки неокейнсіанства та інституціональної економіки до економіки розвитку і політичної економії, а також мікро- з макро-економікою та глобальною економікою;

7) *контекстуальна* — аналіз і синтез проводяться не ізольовано від реальності, у моделях «чистої» економіки, а по відношенню до конкретних, динамічних і мінливих складних обставин, умов, обмежень та можливостей;

¹⁹ Поняття «Новий прагматизм» використовується тут без зв'язку з філософською течією, сформованою наприкінці XIX ст., яка також має назву «новий прагматизм» [75]. Воно було запроваджено не як протилежність «старому прагматизму», а з використанням терміна «новий» у значенні інший, відмінний від попереднього [1].

8) *мультидисциплінарна* — в аналізі економічної реальності враховуються висновки та методи інших дисциплін суспільних наук;

9) *порівняльна* — порівняння в часі та просторі як економічної, так і культурної, політичної та географічної дійсності, а також екологічних реалій трактується як основний метод дослідження. Науковий процес значною мірою ґрунтується на зіставленні та одержанні висновків, що впливають з нього.

Методологічний феномен економіки як науки виявляється в тому, що це пізнавальний процес, який відрізняється від процесу в інших соціальних науках. Насамперед ідеться про *опис* (описовий аналіз), потім про *порівняння* (порівняльний аналіз) та *оцінку* (аксіологічний аналіз) і, як результат, *рекомендацію* (нормативний аналіз) [76].

З описової позиції Новий прагматизм пояснює процес історичного розвитку, підкреслюючи не лише важливість окремих причинних факторів, а й їх спільне виникнення (збіг). З нормативної позиції він вказує на широке розуміння процвітання як на мету процесу управління. Прагнення до цього вимагає:

- *сталого економічного розвитку*, тобто стосується товарних і капітальних ринків, а також інвестицій, фінансів і робочої сили;
- *сталого соціального розвитку*, тобто стосується схваленого населенням справедливого і водночас сприятливого для накопичення капіталу розподілу доходів, а також відповідного доступу до державних послуг;
- *сталого екологічного та просторового розвитку*, тобто стосується підтримання відповідних відносин між економічною діяльністю людини і природою як на постійній основі, так і в перспективі. Просторовий аспект також важливий, без його належного врахування немає природної, архітектурної та міської гармонії.

КОРИСНА ЕКОНОМІКА

Нормативна (постулативна) тенденція Нового прагматизму — це прикладна економіка: не реальна економічна політика щодо макrorівня, а також не практичне управління на мікрорівні, це теоретичні знання про те, як ефективно реалізувати хорошу економічну політику і як ефективно управляти компанією. Новий прагматизм нібито пов'язує теорію економіки з постулатами щодо економічної практики як на підприємницькому та побутовому рівнях, так і на рівні держави і національної економіки. У цьому контексті варто повторити слова видатної британської економістки Дж. Робінсон, що «відповідь економіста — це питання для політика»²⁰.

Джеймс Кеннет Гелбрейт [77] вбачає в Новому прагматизмі продовження економічної думки свого видатного батька Джона Кеннета Гелбрейта [78].

²⁰ Під заголовком «Відповіді та запитання» у 1994—1997 рр. публіковалися щотижневі есе, написані професором економіки, який був водночас і віцепрем'єр-міністром і міністром фінансів у польському уряді ([Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://tiger.edu.pl/kolodko/ksiazki/Kolodko-RokWPolityce.pdf>, <http://tiger.edu.pl/kolodko/ksiazki/Kolodko-DwaLataWPolityce.pdf>, і <http://tiger.edu.pl/kolodko/ksiazki/Kolodko-TrzyLataWPolityce.pdf> (дата звернення 3.11.2019)). Відповіді, отримані на першорядні теоретичні запитання, відразу стали проблемами іншого покоління, з'явившись як другорядні в реальній економіці, які треба було розв'язувати на практиці.

Так, одна з його лекцій називалася «Старий і новий прагматизм: виклики та можливості для економіки» [79], а в інтерв'ю для Rzeczpospolita він заявляє: «Я казав про прагматизм в економіці. Це підхід, який пропагував мій батько (Джон Кеннет Гелбрейт), і який продовжує професор Гжегож Колодко. Сучасна економіка — це дуже ідеологізована, абстрактна галузь науки, сповнена теоретичних концепцій, які буде важко співвідносити з реальністю не тільки необізнаній людині. Нічого такого, як ідеальна конкуренція чи загальний баланс, насправді не існує. Я думаю, що економіст повинен бути перш за все корисним» [80].

Так, Новий прагматизм корисний, оскільки економічна думка, яка відповідає на виклики сучасності, не уникає їх. Він корисний, бо має гетеродоксичний характер і не закутий у корсет пережитків ортодоксальної економіки, відірваних від життя. Нарешті, він корисний, оскільки, спираючись на всебічні та порівняльні дослідження, пропонує інклюзивні настанови і державне регулювання приватного сектору в такий спосіб, щоб управління якнайкраще служило задоволенню індивідуальних і колективних потреб населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Kołodko G.W. *Wędrujący świat*. Warsaw, Prószyński i S-ka, 2008 [in Polish].
2. Kołodko G.W. *Truth, Errors and Lies. Politics and Economics in a Volatile World*. New York, Columbia University Press, 2011.
3. Cooper G. *Money, Blood and Revolution: How Darwin and the doctor of King Charles I could turn economics into a science*. Hampshire, Harriman House, 2014.
4. Szymański W. *Interesy i sprzeczności globalizacji. Wprowadzenie do ekonomii ery globalizacji*. Warsaw, Difin, 2004 [in Polish].
5. Pajestka J. *Prolegomena globalnej racjonalności człowieka: o racjonalność ewolucji cywilizacyjnej*. Warsaw, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990 [in Polish].
6. Brunnermeier M., Landau J.-P. *The Euro and the Battles of Ideas*. Princeton and Oxford, Princeton University Press, 2016.
7. *Ewolucja nauk ekonomicznych. Jedność a różnorodność. Relacje do innych nauk. Problemy klasyfikacyjne*. M. Gorynia (Ed.). Warsaw, Polska Akademia Nauk, 2019 [in Polish].
8. Ratajczak M. *Ekonomia dziś — ekonomia jutro. Studia Oeconomica Posnaniensia*, 2017, Vol. 5 (11) [in Polish].
9. Galbraith J. Backwater economics and new pragmatism: institutions and evolution in the search for a sustainable economics. *TIGER Working Papers Series*, 2018, No. 138, Warsaw, Kozminski University.
10. Csaba L. *Crisis in Economics?* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2009.
11. Grinberg R.S., Rubinstein A.J. *Individual and State: Economic Dilemma*. Moscow, Ves Mir, 2014 [in Russian].
12. Lin J.Y. *New Structural Economics: A Framework for Rethinking Development and Policy*. Washington, DC, The World Bank, 2012.
13. Lin J.Y. *Against the Consensus. Reflections on the Great Recession*. New York, Cambridge University Press, 2013.
14. Nuti D.M. *The Rise and Fall of Socialism*. Berlin, Dialogue of Civilizations Research Institute, 2018, available at: https://doc-research.org/wp-content/uploads/2019/01/The-rise-and-fall-of-socialism_Download-file.pdf (accessed on 03.11.2019).
15. Piatkowski M. *Europe's Growth Champion: Insights from the Economic Rise of Poland*. Oxford, Oxford University Press, 2018.
16. Tirole J. *Economics of the Common Good*. Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 2017.
17. Milanovic B. *Capitalism, Alone: The Future of the System That Rules the World*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2019.

18. Ridley M. *The Rational Optimist: How Prosperity Evolves*. New York, Harper-Collins, 2010.
19. Rosling H., Rosling O., Rosling Ronnlund A. *Factfulness: Ten Reasons We're Wrong About the World — and Why Things Are Better than You Think*. New York, Flatiron Book, 2018.
20. Szymański W. *Era autodestrukcji. Świat. Kapitalizm. Demokracja wobec zagrożeń*. Warsaw, Difin, 2019 [in Polish].
21. Harvey D. *Seventeen Contradictions and the End of Capitalism*. London, Profile Books, 2015.
22. Acemoglu D., Robinson J. *Why Nations Fail. The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. New York, Crown Business, 2012.
23. King S. *When the Money Runs Out. The End of Western Affluence*. New Haven and London, Yale University Press, 2013.
24. Kołodko G.W. *Whither the World: The Political Economy of the Future*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2014a.
25. *Ekonomia i polityka. Wokół teorii Grzegorza W. Kołodko*. E. Mączyńska (Ed.). Warsaw, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2019 [in Polish].
26. Orłowski W.M. *Świat do przeróbki. Spekulanci, bankruci, giganci i ich rywale*. Warsaw, Agora SA, 2011 [in Polish].
27. Phelps E. *Mass Flourishing: How Grassroots Innovation Created Jobs, Challenge, and Change*. New York, Princeton University Press, 2013.
28. Stiglitz J. *People, Power, and Profits: Progressive Capitalism for an Age of Discontent*. New York — London, W. W. Norton, 2019a.
29. *Sharing economy (gospodarka współdzielenia)*. M. Poniatowska-Jaksch, R. Sobiecki (Ed.). Warsaw, Oficyna Wydawnicza SGH, Szkoła Główna Handlowa, 2016 [in Polish].
30. Sundararajan A. *The Sharing Economy: The End of Employment and the Rise of Crowd-Based Capitalism*. Cambridge, Mass., MIT Press, 2017.
31. Kessler S. *Gigged: The Gig Economy, the End of the Job and the Future of Work*. New York, St. Martin Press, 2018.
32. Kołodko G.W. Socialism, Capitalism, or Chinism? *Communist and Post-Communist Studies*, 2018, Vol. 51(4).
33. Roland G. Coexisting with China in the 21st Century. *Acta Oeconomica*, 2019, Vol. 69, Special Issue 1.
34. Minxin P. *China's Crony Capitalism: The Dynamics of Regime Decay*. Cambridge, Massachusetts — London, England, Harvard University Press, 2016.
35. Csaba L. Unorthodoxy in Hungary: an illiberal success story? *Post-Communist Economies*, 2019, DOI: 10.1080/14631377.2019.1641949.
36. Bremmer I. *The End of the Free Market: Who Wins the War Between States and Corporations?* New York, Portfolio, 2010.
37. Galbraith J. *The End of Normal: The Great Crisis and the Future of Growth*. New York, Simon and Schuster, 2014.
38. Stiglitz J. Progressive Capitalism Is Not an Oxymoron. *The New York Times*, April 19, 2019b.
39. Akerlof G., Shiller R. *Phishing for Phools: The Economics of Manipulation and Deception*. Princeton, NY, Princeton University Press, 2015.
40. Sedlacek T. *Economics of Good and Evil: The Quest for Economic Meaning from Gilgamesh to Wall Street*. Oxford — New York, Oxford University Press, 2011.
41. Pach J., Kowalska K., Szyja P. *Ekonomia umiaru — realna perspektywa? Nowy paradygmat Grzegorza W. Kołodko*. Warsaw, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2016 [in Polish].
42. Kahneman D. *Thinking, fast and slow*. New York, Farrar, Strauss and Giroux, 2011.
43. Thaler R. *Misbehaving: The Making of Behavioral Economics*. New York, W. W. Norton & Company, 2016.
44. Thaler R., Sunstein C. *Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness*. London, Penguin Books, 2009.
45. Kuenzler A. *Restoring Consumer Sovereignty: How Markets Manipulate Us and What the Law Can Do About It*. New York, Oxford University Press, 2017.
46. Kołodko G.W. The New Pragmatism, or Economics and Policy for the Future. *Acta Oeconomica*, 2014b, Vol. 64 (2).

47. Krugman P. *Arguing with Zombies: Economics, Politics, and the Fight for a Better Future*. New York, W. W. Norton and Company, 2020.
48. Sloman S., Fernbach P. *The Knowledge Illusion: Why We Never Think Alone*. New York, Riverhead Books, 2017.
49. Stiglitz J. Asymmetries of Information and Economic Policy. *Project Syndicate*, December 4, 2001.
50. Łętowska E. *Kto kogo deprawuje: prawo — rynek czy rynek — prawo? (albo co uchodzi uwadze ekonomistów i prawników)*. E. Mączyńska (Ed.). *Ekonomia i polityka. Wokół teorii Grzegorza W. Kołodko*. Warsaw, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2019 [in Polish].
51. Ratajczak M. *Instytucjonalne aspekty nowej transformacji ustrojowej*. E. Mączyńska (Ed.). *Ekonomia i polityka. Wokół teorii Grzegorza W. Kołodko*. Warsaw, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2019 [in Polish].
52. *Idee ordo i społeczna gospodarka rynkowa*. E. Mączyńska, P. Pysz (Ed.). Warsaw, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, 2010 [in Polish].
53. Bauman Z. *Szanse etyki w zglobalizowanym świecie*. Kraków, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007 [in Polish].
54. *Biznes, etyka, odpowiedzialność*. W. Gasparski (Ed.). Warsaw, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012 [in Polish].
55. *Etyka i ekonomia. W stronę nowego paradygmatu*. E. Mączyńska, J. Sójka (Ed.). Warsaw, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2017 [in Polish].
56. Friedman M. The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits. *The New York Times Magazine*, September 13, 1970, available at: <https://www.theguardian.com/business/2019/aug/29/can-we-trust-ceos-shock-conversion-to-corporate-benevolence> (accessed on 03.11.2019).
57. Stiglitz J. Can we trust CEOs' shock conversion to corporate benevolence? *The Guardian*, August 29, 2019c, available at: <https://www.theguardian.com/business/2019/aug/29/can-we-trust-ceos-shock-conversion-to-corporate-benevolence> (accessed on 03.11.2019).
58. Warren E. *This Fight Is Our Fight: The Battle to Save America's Middle Class*. New York, Metropolitan Books, 2018.
59. Zelizer. *The Fierce Urgency of Now: Lyndon Johnson, Congress, and the Battle for the Great Society*. New York, Penguin Books, 2015.
60. Woźniak M.G. *Gospodarka Polski 1918—2018. W kierunku zintegrowanego rozwoju*. Warsaw, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2019 [in Polish].
61. Sztompka P. *Kapitał społeczny. Teoria przestrzeni międzyludzkiej*. Kraków, Wydawnictwo Znak, 2016 [in Polish].
62. Stiglitz E., Fitoussi J.P., Durand M. *Beyond GDP: Measuring What Counts for Economic and Social Performance*. Paris, OECD, 2019.
63. Malinowski G.M. *Zasada ostrożności, czyli heurystyka strachu oraz heurystyka odwagi w kontekście polityki gospodarczej*. *Prakseologia*, 2018, No. 168 [in Polish].
64. Bąkowska K., Lachowicz M., Marczewski K. *Indeks Odpowiedzialnego Rozwoju. PKB to za mało...* Warsaw, Polski Instytut Ekonomiczny, 2019 [in Polish].
65. Koźmiński A.K., Noga A., Piotrowska K., Zagórski K. Operationalization and Estimation of Balanced Development Index for Poland 1999—2016. *Statistics in Transition*, 2015, Vol. 16(3).
66. Arthur B. *Complexity of the Economy*. Oxford — New York, Oxford University Press, 2015.
67. Atkinson A. *Inequality: What Can Be Done?* Cambridge. Mass., Harvard University Press, 2018.
68. Milanovic B. *Global Inequality for the Age of Globalization*. Cambridge, Massachusetts — London, England, The Belknap Press of Harvard University Press, 2016.
69. Harvey D. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford — New York, Oxford University Press, 2005.
70. Milanovic B. *The Haves and the Have-Not: A Brief and Idiosyncratic History of Global Inequality*. New York, Basic Books, 2011.
71. Saez E., Zucman G. *The Triumph of Injustice: How the Rich Dodge Taxes and How to Make Them Pay*. New York, W. W. Norton & Company, 2019.
72. Tanzi V. *The Ecology of Tax Systems: Factors That Shape the Demand and Supply of Taxes*. Cheltenham, Edward Elgar, 2018.

73. Tomkiewicz J. *Dynamika i struktura dochodów w warunkach globalizacji*. Warsaw, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2017 [in Polish].
74. *Ekonomia przyszłości. Wokół nowego pragmatyzmu Grzegorza W. Kołodko*. M. Bałtowski (Ed.). Warsaw, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2016 [in Polish].
75. Gunn G. *Thinking Across the American Grain: Ideology, Intellect, and the New Pragmatism*. London, The University of Chicago Press, 1992.
76. Bałtowski M. *Ewolucja ekonomii a nowy pragmatyzm Grzegorza W. Kołodki*. *Ekonomista*, 2015, No. 5 [in Polish].
77. Galbraith J. The Pragmatism of John Kenneth Galbraith. *Acta Oeconomica*, 2019a, Vol. 69, Special Issue 1.
78. Galbraith J. *The Affluent Society*. Boston, Houghton Mifflin, 1958.
79. Galbraith J. Old and New Pragmatism: Challenges and Opportunities for Economics. 2019b, available at: <https://www.youtube.com/watch?reload=9&v=YwMbra5XWIk&feature=youtu.be> (accessed on 03.11.2019)
80. Galbraith J. *Wywiad. Rzeczpospolita*, November 9—10, 2019c [in Polish].

Стаття надійшла 09.01.2020

Grzegorz W. Kołodko, Professor, Director,
TIGER — Transformation, Integration and Globalization
Economic Research at the Kozminski University,
59, Jagiellonska St., 03-301, Warsaw, Poland

ECONOMY OF NEW PRAGMATISM: DEFINITION, PURPOSE, METHODS

Modern economic thought does not fully offer what it is expected of it. It does not adequately explain occurrences and processes, it does not provide effective methods of dealing with emerging problems, especially at the macroeconomic level — in regards to national economy and on the megaeconomic level — in regards to the world economy in the conditions of inevitable globalization.

New pragmatism is an outline of a heterodox theoretical concept within the framework of a postulatory economic trend based on the desire for a good economy, which must meet the challenges of today. New pragmatism is a fair economy that seeks truths in the field of tasking, as well as efficiency and fairness in active management. It is addressed to countries of both advanced and emerging economies.

Tackling epochal challenges requires a change in lifestyle that must be, on the one hand, different and, on the other, correlated with the way the economy has operated in the past. The key elements of changing the economic paradigm are moving away from the dictate of profit maximization and quantitative growth of production as an objective of the economy and its new formulation that takes into account the imperative of subordination of short-term interests of private capital to long-term public interests.

Keywords: *New pragmatism; globalization; economic paradigm; long-term public interests.*